

Любомир Бояківський

ПРОЦЕСИ ФОРМУВАННЯ ГАЗОВОГО КАРТЕЛЮ: РОСІЙСЬКИЙ ПІДХІД

Аналізуються ініціативи Росії зі створення керованої міжнародної організації країн-експортерів газу, механізми її діяльності, перспективи та можливі наслідки для європейського газового ринку.

Ключові слова: газовий картель, газова ОПЕК, Росія, природний газ, енергетична стратегія.

Анализируется инициатива России по созданию управляемой международной организации стран-экспортеров газа, механизмы ее деятельности, перспективы и потенциальные последствия для европейского газового рынка.

Ключевые слова: газовый картель, газовая ОПЕК, Россия, природный газ, энергетическая стратегия.

Analysis of the Russian initiative to create a managed international organization of gas exporting countries, the mechanisms of its business, prospects, and possible consequences for European gas market.

Key words: gas cartel, gas OPEC, Russia, natural gas, energy strategy.

Взаємодія країн-експортерів та споживачів природного газу виходить на новий рівень та вимагає інституційного оформлення. Прикладом такого процесу може стати створення нової міжнародної організації, яка покликана об'єднати інтереси виробників газу та підвищити світові ціни на газ [1, с.5]. Приблизним орієнтиром для створення газового картелю може служити модель ОПЕК (ОPEC, The Organization of the Petroleum Exporting Countries), хоча нафтовий та газовий ринок мають принципові відмінності.

Метою статті є дослідження політичних мотивів утворення газового картелю, можливості його впливу на міжнародні відносини та безпосередня зацікавленість Росії у його організації та діяльності. Робиться спроба змоделювати еволюцію газового картелю, взявши за модель ОПЕК і врахувавши принципову різницю нафтового та газового ринку.

Проблему утворення газового картелю досліджували М. Гончар, М. Алієв, С. Чернавский і О. Ейсмонт, В. Ревенков, В. Фейгін,

Н. Невідома, Ю. Продан. Також цьому питанню приділяється увага в аналітичних матеріалах ІМЕМО (Інститут світової економіки та міжнародних відносин), Міжнародної енергетичної агенції (МЕА), Оксфордського інституту енергетичних досліджень та оглядах енергетичних ринків компаній British Petroleum (BP) та Shell.

Завдання статті полягають у дослідженні політичних механізмів, які використовує Російська Федерація для формування газового картелю як елементу своєї нової енергетичної політики.

В останнє десятиліття ХХ ст. в результаті росту цін на нафту, стагнації ядерної енергетики, обмежень на викиди парникових газів різко зросла роль природного газу в енергетичному балансі світової економіки [1, с. 127].

Проте на сьогодні не існує єдиного глобального ринку природного газу, що зумовлено високими витратами на транспортування як зрідженого природного газу (ЗПГ), так і трубопровідного.

Тому говорити про глобальний газовий ринок поки що рано, доцільніше розглядати окремі регіональні ринки (за географічним принципом):

- Європейський – ціна на газ напряму залежить від довготривалих контрактів з постачальниками (виняток становить Велика Британія, де уже нормою став продаж газу на біржах і орієнтація на спотові ціни).

- Північноамериканський ринок – ціна встановлюється виходячи з попиту та пропозиції природного газу без прив'язки до нафтового кошика.

- Азіатсько-Тихоокеанський (ринки Південної Кореї та Японії) – представлений майже повністю ЗПГ, ціна якого також пов'язана з ціною на нафту [4, с. 28].

Для Російської Федерації саме європейський ринок є головною ціллю її експансії. Крім того, ЄС є головним торговим партнером Росії, а внутрішньоєвропейські ціни на газ є дуже високими. Тому експансія на європейські ринки дає Росії політичні важелі впливу і високі прибутки від продажу газу.

В Європі ціна трубопровідного природного газу, частка якого сягає 90 % загального газу, визначається умовами довготривалих двосторонніх контрактів та ціною нафти та нафтопродуктів. ЄС активно лібералізує свій ринок, проте поки що відсутність єдиної енергетичної політики заважає побудові спотового ринку та зростання кількості постачальників газу.

Незважаючи на високі витрати з виробництва та транспортування, ринок ЗПГ продовжує зростати, а його частка в об'ємі світового екс-

порту складає приблизно 30 % [12]. Країни Південної Європи уже давно транспортують зріджений газ з Північної Африки, переважно з Алжиру. Польща теж буде на Балтійському узбережжі термінал для прийому ЗПГ із Катару.

На Європейському континенті лише Росія, Норвегія, Нідерланди та частково Велика Британія забезпечують свої внутрішні потреби в енергоносіях та експортують їх. На нафтовому ринку Росія не займає серйозних позицій. Інша ситуація складається на газовому ринку: російські запаси становлять понад 40 трлн. кубометрів (23 % від розвіданих світових запасів). Для досягнення замкнутого циклу видобуток-транспортування – дистрибуція кінцевому споживачу російська монополія «Газпром» намагається отримати контроль над транзитними системами та розподільчими мережами інших країн (України, Білорусії, членів ЄС).

Енергоносії – головний інструмент політичного впливу, який використовує російська влада для досягнення зовнішньополітичних цілей. Такий механізм взаємодії РФ із політичними партнерами зафіксований у Новій енергетичній стратегії Російської Федерації до 2020 р., прийнятій 28 серпня 2003 р.

Ідея створення міжнародної організації, яка б об'єднала інтереси усіх експортерів газу для спільної вигоди, належить Ірану, який уже багато років прагне організувати виробників газу, і таким чином забезпечити і собі можливість вільно експортувати газ на світовий ринок. Тегеран володіє 15 % світових запасів газу, проте через економічну та політичну ізоляцію не належить до числа найбільших експортерів і продає лише незначний об'єм газу Туреччині.

Для створення міжнародної організації експортерів газу було використано шаблон ОПЕК (Організацію країн-експортерів нафти), створену у 1960 р. В першу чергу, копіюються завдання нафтової ОПЕК – регулювання світових цін на користь виробників енергоресурсів. Газовий та нафтовий ринок є принципово відмінними, тому використання моделі ОПЕК – це спроба використати харизму цієї організації.

Незважаючи на сьогоднішню сильну позицію, ОПЕК більше десяти років залишалася аморфною структурою, яка не мала жодного впливу на міжнародні відносини. З початком арабо-ізраїльського конфлікту, у 1973 р., ОПЕК ввела нафтове ембарго проти США та Західної Європи, що спричинило небачений енергодефіцит та шестикратне зростання цін на нафту. Сьогодні ОПЕК є впливовим суб'єктом світової політики.

У травні 2001 р. представники Алжиру, Брунею, Індонезії, Ірану, Малайзії, Нігерії, Оману, Катару, Росії і Туркменістану в Тегерані оголосили про створення Форуму країн-експортерів газу (Gas Exporting Countries Forum – GECF) – неформальної організації, покликаної координувати дії учасників у газових проектах. У 2007 р. процес інтеграції набрав нових обертів. У січні 2007 р. ідею створення картелю підтримали Секретар Ради Безпеки Росії І. Іванов, духовний лідер Ірану аятола Алі Хамейні, емір Катару та президент Венесуели Уго Чавес. Проте реакція Росії залишалася доволі стриманою: президент Росії В. Путін не висловив чіткої позиції щодо цієї ідеї.

У 2009 р. Росія заявляє про створення на базі ФКЕГ міжнародної організації із статутом, штаб-квартирою і головою. Інституціоналізація газового картелю лише розпочинається, але зважаючи на стрімкий розвиток газового ринку та виснаження нафтових запасів планети, з часом він може перетворитися у впливову міжнародну структуру [5].

На думку експертів, в рамках Форуму для Росії цікава лише співпраця з Іраном, Алжиром та Катаром. Перший, володіючи значними родовищами газу, майже не експортує його. Москва зацікавлена у закупівлі 20-30 млрд. кубометрів іранського газу та експорті його до Європи. Катар на сьогодні є світовим лідером в експортуванні ЗПГ до країн Азії, США та частково Європи. Російський «Газпром» зацікавлений у співпраці з Катаром саме у сфері ЗПГ.

Незважаючи на те, що члени ФКЕГ контролюють понад 56 % підтверджених світових запасів газу і 26 % його видобутку, а також 92 % ринку ЗПГ [14], існує низка перешкод для утворення та ефективної діяльності картелю:

1. Частина країн-членів ФКЕГ конкурують між собою у таких проектах як, наприклад, «Південний потік» та «Nabucco».
2. Частина членів організації відверто лобіюють інтереси США або ЄС (наприклад, Саудівська Аравія).
3. Конкуренції в середині організації між виробниками ЗПГ та країн, що експортують свій газ трубопроводами.
4. Внутрішня політична та економічна нестабільність у багатьох газодобувних країнах.

За даними ВР, у 2009 р. рівень видобутку в Росії знизився на 74,2 млрд. кубометрів або на 12,1% від видобутку. В той час як Катар наростив видобуток на 16,3%, Іран – на 13,1% [12]. Росія постачає майже увесь свій газ трубопроводами (176,38 млрд. кубометрів у 2009 р.) за ціною, зафіксованою у довготривалих контрактах, і лише 6,65 млрд. куб.м. у вигляді ЗПГ (3,7%) [12]. Відповідно, будь-які маніпуляції із

зниженням видобутку поставлять під сумнів надійність «Газпрому», як постачальника газу в Європу.

Показовою щодо перспектив газового картелю є співпраця Алжиру та Росії, як двох найбільших постачальників на європейському газовому ринку. Частка російського «Газпрому» та алжирської «Sonatrach» складає 155 і 60 млрд. кубометрів газу відповідно. Російський концерн переважно працює у Східній, Центральній та Західній Європі, алжирська компанія – у Південній та Південно-Західній. Ставши партнерами, обидві компанії могли б посилити свої позиції в Європі: «Газпром» планував отримати доступ на ринок Південної Європи, технологічну допомогу у виробництві зрідженого газу; «Sonatrach» планувала вийти на ринок Північної Європи, взяти участь в будівництві заводу з виробництва ЗПГ на Балтійському морі. Проте Росія та Алжир не змогли взаємовигідно розділити ринок ЄС. У результаті замість підвищення цін європейці отримали двох конкурентних постачальників газу та диверсифікацію ринку [9, с. 104]. Якщо врахувати частку Норвегії у газовому ринку ЄС, то можна говорити про реальні досягнення європейських країн в диверсифікації поставок: отримувати енергоносії щонайменше з трьох незалежних джерел.

Ще одним потужним гравцем газового картелю може стати Іран. Так, у 2008 р. «Газпром» активізував свою діяльність в цій країні. Відбулася низка двосторонніх зустрічей, в результаті яких іранська національна нафтова компанія (НІОС) та «Газпром» підписали меморандум взаєморозуміння і співпраці в нафто-газовій сфері. «Газпром» разом з НІОС планували спільну розробку іранських родовищ «Південний Парс» та «Північний Азадеган». Проте через низку причин (світова криза, енергетичний націоналізм Ірану) проект так і не був реалізований. Росіяни обмежилися 7,4 млн. російських рублів інвестицій [10, с. 90]. ЄС обережно пропонував Ірану участь в проекті «Набукко» в обмін на відмову від участі в газовому картелі [6, с. 25]. Крім того, робилася спроба залучити центральноазіатські республіки до проектів транспортування нафти та газу в Європу без участі Росії, в обмін на пасивну участь у формуванні картелю.

Про потенціал цього міжнародного газового об'єднання можна судити з реакції США, ЄС та Саудівської Аравії. Найжорсткішу позицію щодо ідеї створення організації, яка прагне контролювати ціни на природний газ у світовому масштабі, зайняли США. В листі заступника голови комітету у зовнішніх справах Ілеана Роз-Летинен до держсекретаря США Кондолізи Райс було зазначено, що «створення газового картелю буде розглядатися як умисна загроза США, а сама газова

ОПЕК – не що інше, як глобальна організація по рекету»[14]. Позицію США підтримала також Саудівська Аравія. Ель-Ріяд поставив низку вимог як умову для вступу Росії до Світової організації торгівлі.

За словами голови Єврокомісії Феррана Тарраделласа, Єврокомісія виступає проти об'єднань для торгівлі і вуглеводи тут не виняток. Найкращі умови для продажу таких товарів, як газ – це вільний і прозорий ринок [14].

За результатами експертного дослідження С. Чернавського і О. Ейсмонта, Російська Федерація разом з іншими учасниками отримала би значно більші фінансові вигоди від діяльності картелю, ніж при конкурентному продажі на європейському ринку [12]. З іншого боку, Росія опинилася б під політичним тиском США та їх союзників з числа ОПЕК та ЄС.

Організація на базі ФКЕГ перебуває у стані формування. Але навіть за умови тісної інтеграції країн-учасників та у процесі вироблення спільної політики картель не зможе завищувати ціни на газ, а лише сприяти обміну інформацією, ефективному плануванню нових проєктів. Така взаємодія може бути початком об'єднання регіональних газових ринків у єдиний глобальний ринок природного газу.

Отже, можна припустити, що проєкт створення газового картелю є поки що лише політичним і здійснюється для позиціонування Росії як енергетичної наддержави. Відсутність поступу у формуванні єдиної політики в сфері газу Росія та інші головні учасники компенсують гучними заявами високих посадових осіб про перспективи картелю та неминуче підвищення цін на газ.

Паралельно із спробою організації картелю на базі ФКЕГ (головні партнери – Іран, Алжир та Катар) Росія ініціювала більш вигідне для себе об'єднання на пострадянському просторі – Міжнародного альянсу недержавних комерційних організацій газової галузі (МАННГ). Організація мала об'єднати недержавні організації газової галузі таких країн, як Росія, Білорусь, Казахстан, Туркменія, Узбекистан та Україна і, можливо, Іран.

На думку М. Гончара, таке об'єднання є однією з головних політичних цілей Росії в енергетичній галузі. Ідея газового картелю на пострадянському просторі не знайшла підтримки серед потенційних учасників. Країни Середньої Азії не поспішають обмежувати себе зобов'язаннями у газовій сфері й прагнуть напряму продавати свій газ і нафту в ЄС або хоча б у Китай без посередництва Росії. Країни-транзитери теж з недовірою ставляться до політичних об'єднань за участю Росії на території СНД [2, с. 13].

Отже, Росія ініціювала створення двох міжнародних політичних об'єднань, які експерти схильні називати «газовою ОПЕК». Спільною рисою обох проєктів є домінування Росії як де факто найбільшого імпортера газу. На думку М. Алієва, обидва проєкти є спробою тиску на ЄС та США і формою геополітичного протистояння [1, с. 16].

Перший проєкт в рамках ФКЕГ більш реалістичний. Він об'єднує країни з серйозною ресурсною базою, проте не передбачає необхідного інструментарію для прийняття спільних рішень і їх виконання. Рішення, прийняті на його засіданнях, не мають юридичної сили для членів організації, а носять декларативний характер і не є обов'язковими для виконання. Так, одне із задекларованих завдань Форуму – це встановлення «справедливої ціни» на газ. Країни ОПЕК досягають підвищення цін за допомогою скорочення видобутку. І саме Саудівська Аравія, як лідер організації, бере на себе головний тягар скорочення та нарощування видобутку у випадку необхідності. Росія заявляла про свою готовність стати таким лідером в газовому картелі, пропонувала перенести його штаб-квартиру в Санкт-Петербург, представник Росії обраний генеральним секретарем ФКЕГ. З іншого боку, Росія постачає газ до Європи трубопроводами на основі довготривалих контрактів та використовує принцип «бери або плати» («take or pay»), інвестує значні кошти у будівництво нових дорогих морських газопроводів, які розраховані на зростання поставок до Європи.

Європейський ринок надто важливий для Росії, тому заяви про створення штучного дефіциту природного газу – це лише спосіб політичного тиску на Європейський Союз. Навіть за умови успішного створення газової ОПЕК у складі Ірану, Алжиру, Катару та Росії Москві навряд чи вдалося б перетворити її на інструмент політичного тиску, оскільки інтереси учасників дуже різняться. Більшість прихильників створення газового картелю переслідують політичні цілі: тиск на ЄС чи США, подолання режиму санкцій або міжнародної ізоляції, вихід на міжнародні ринки.

Проєкт МАННГГ став черговим не реалізованим імперським проєктом Росії на просторі колишнього СРСР. Ця ідея більше імпонувала російській еліті, оскільки такий альянс був би добре керованим із Москви [3].

Можна зробити висновок, що термін «газова ОПЕК» є політичним і поки що не має змісту в контексті наукової дискусії. Організація ФКЕГ є доволі аморфною і поки що не встані виконувати свого головного призначення: регулювати світові ціни на газ. А проєкт МАННГГ так і залишився «паперовим», як і ЄврАзЕС (Євразійська економічна

співдружність) та ЄЕП (Єдиний економічний простір). Тому, на думку В. Ревенкова і В. Фейгана, недоцільно вживати термін « газова ОПЕК» у наукових дискусіях [8, с. 185].

Актуальним є далі дослідження проблеми створення газового картелю, який за умов глобалізації газового ринку може стати впливовим гравцем міжнародної політики. Об'єднання сьогоденних регіональних ринків природного газу в глобальний можливе за двох умов: збільшення частки зрідженого природного газу до 50% і вище та вдосконалення (здешевлення) технологій з виробництва, транспортування та регазифікації ЗПГ.

Швидше за все, Росії не вдасться створити контрольовану структуру, яка б лобювала російські інтереси, оскільки відбувається швидка зміна лідерів газового ринку. Країни, які раніше спеціалізувалися виключно на нафті, пристосовуються до умов ринку і починають газорозвідку на своїй території. Такі країни, як Арабські Емірати, Саудівська Аравія, володіючи значними покладами газу, активно використовують супутній газ, який раніше був побічним продуктом нафтовидобутку. США, Канада нарощують видобуток сланцевого газу, навіть готові імпортувати ці технології для Польщі та ряду партнерів по НАТО. Крім того, у Росії відсутні резерви незаконтрактованого газу, на відміну від Ірану, Катару чи Алжиру.

Джерела та література:

1. Алієв М. М. Політичні аспекти створення газового картелю / М. М. Алієв // Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 2. – С. 10-16.
2. Гончар М. Російська енергетична політика: обриси експансії / М. Гончар // Політика і час. – 2007. – № 2. – С. 9-15.
3. Гончар М. Российская энергетическая политика в контексте диверсификации рынков: выводы для ЕС и Украины [Електронний ресурс] / М. Гончар // Номос. – 03.02.2007. — Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/125/77/>
4. Копытин И. А. Конвергенция механизмов ценообразования на региональных рынках природного газа / И. Копытин // Мировой рынок природного газа: новейшие тенденции / Рук. авт. кол-ва – С. В. Жуков. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 28-35.
5. Куликов С. Газ мечтают привязать к нефтяной корзине [Електронний ресурс] / С. Куликов // Независимая газета. – 2010-04-20. — Режим доступу: http://www.ng.ru/economics/2010-04-20/4_gas.html.
6. Мельвиль А. Потенциал международного влияния и эффективность

внешней политики России (2008 – начало 2009 гг.) : анализ. докл. / А. Ю. Мельвиль (рук. авт. кол.) [и др.]. – М.: МГИМО-Университет, 2009. – 101 с.

7. Пусенкова Н. Н. Газовый бизнес в стратегии нефтяных компаний / Н. Н. Пусенкова // Мировой рынок природного газа: новейшие тенденции / Рук. авт. кол-ва – С. В. Жуков. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 55-74.

8. Ревенков В., Фейгин В. «Газовая ОПЕК» или другие формы взаимодействия? / В. Ревенков, В. Фейгин // Россия в глобальной политике. – 2007. – Т. 5. – №4. – С. 176-185.

9. Томберг Р. И. Газовый рынок африканских стран и перспективы «Газпрома» в Африке / Р. Томберг // Мировой рынок природного газа: новейшие тенденции / Рук. авт. кол-ва – С. В. Жуков. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 99-107.

10. Томберг Р. И. Диверсификация поставок газа на европейский рынок: каспийско-черноморский узел и позиция России / Р. Томберг // Мировой рынок природного газа: новейшие тенденции / Рук. авт. кол-ва – С. В. Жуков. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 75-99.

11. Ченавский С. Я., Эйсмонт О. А. Выгоден ли России газовый картель? (на примере европейского рынка газа) / С. Чернавский, О. Эйсмонт // Журнал новой экономической ассоциации. – 2009. – № 1-2. – С. 127-149.

12. BP statistical review of world energy. Natural gas. – 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9023781&contentId=7044478>.

13. Natural gas market review / International energy agency. – 2008. – 155 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iea.org/textbase/nppdf/free/2008/gasmarket2008.pdf>

14. Rice letter in advance of April meeting in Qatar between Russia, Iran others / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://foreignaffairs.house.gov/minority/news040207.htm>.

15. Security of gas supply in open markets / International Energy Agency. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2004/security.pdf>.